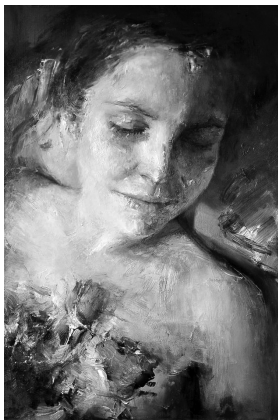

KOVÁCS KISS GYÖNGY

„SZERELEMBŐL” – A TÖRVÉNY ELÉ

A tanúvallomások azonban nem csupán a hangszereket hivatásszerűen megszólaltatók feleségeinek törvényszegéseiről szólnak. Esetenként más asszonyok sem állnak ellent a – főképp a katonaság képében jelentkező – erős kísértésnek.

A 16. századra a középkor felbomló hagyományai és a kezdődő újkor kialakulásának találkozásával, a kísérletező és a lehetőségeket fürkésző újraorientálódás tendenciájával a reneszánsz életszemlélet és életforma lassan Kolozsvárra is begyűrűzik, és széles skálájú, eleven, igen diverzifikálódott életet hoz magával, amelytől nem idegen a kül- és belteri vigasságok sorozata sem.

A különféle helyszíneken – vásárookban, sokadalmakban, korcsumákban, magánházakban stb. – zajló vigadalmak állandó szereplői a zenét szolgáltató férfiak, a „hegedűsök”, akik mellett értelemszerűen szinte ugyancsak permanens jelleggel szerepelnek asszonyok is, ún. „meretrixek” no meg „hegedűsnék”.

A *meretrix* szót szemérmesebb szótáraink kéjhölgyként fordítják, a kevésbé szemérmes 16–17. századi, magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek, valamint a mai köznyelv fordulatai nem túl finomkodóan és jóval egyszerűbben ugyanerre a minőségre a *kurva* megjelölést használják.

E meretrixek és hegedűsnék foglalatosságaira nemcsak a kor felszabadult életszemlélete hat gerjesztően; a török terjeszkedés következtében délről a biztonságosabb Erdélybe – Kolozsvárra – irányuló emberhullám, a kibontakozásnak indult céhes étellel együtt járó „míves legények” vándorlása és letelepedése, a városi polgárok szolgálatában álló, a majorságokban munkát találó legények jelenléte, a céhes/árus polgárok-

nak az otthontól való hosszabb távolléte, vásárjárása, a városon kívüli majorok és szőlők „biztonsága” szintén kedvező hatást gyakorol „örömszerző” ténykedésükre – aminek okán gyakorta tűnnek fel a kolozsvári forrásokban, elsősorban a törvénykezési jegyzőkönyvekben.¹

Az egyik hegedűsnével egy 1568-as tanúvallatás során szembesülünk. A szöveget különálló íven, nem a protokollum törzsszövegében rögzítik. A tanúk vallomása – két részre tagoltan – az ív első lapján jelenik meg. A szöveg első fele Szócs Anna bizonyosságát tartalmazza, a másodikat „contra Annam” megjelöléssel vetik papírra. Mivel mindkét rész egy hegedűsné viselt dolgaira vonatkozik, feltételezhető, hogy a „két Anna” egy és ugyanaz a személy, Szócs Anna. A megeskettett tanúk arról vallanak, hogy a hegedűsnét sok lator – azaz kurválkodó –, diákok, katona darabontok (tehát nem a város darabontjai, akik Kolozsváron lakó családjuk, pontosabban ezek asszonytagjainak a haragját zúdítanak fejükre gyakori hegedűsné-vizítáik miatt), valamint lézengők keresik fel. Utóbbiak közé tartoznak az el nem szegődött szolgák, levelesített, vagyis köröztetett gonosztevők, lókötők és más, a társadalmi normákkal és törvényekkel összeütközésbe került személyek, akik magatartásukkal egyébként is gyakorta okoznak gondot a városnak. A hegedűsnének e válogatott kompániájú vendégei dorbézolnak, duhajkodnak, „bestye lelkűt” emlegetve szitkozódnak. Teszik mindezt olyannyira nyakló nélkül, hogy – nyilván a szomszédok panaszára – az utca tizedese is állást foglal az ügyben. A hegedűsné azonban, aki ez esetben is fittyet hány a törvényre, a dorbézolókról azt állítja, „ki atyafia, ki bátyja”, akik közül többen nála hálnak, mint a szintén bátyjaiként aposztrofált két „magyar lézengő” is.

A tanúk közül hárman előzőleg szállásadói ugyan az asszonynak, megbotránkoztató és közszeméremérsértő életmódja miatt azonban rövid időn belül kitéték a szűrét. Az egyik szállásadó, Kerekes Miklósné esetében az is hozzájárul a hegedűsné kipenderítéséhez, hogy a fiát féltő asszonyság előbbivel ölelkezni látta gyermekét.²

A tanúvallomásokból két körülmény érdemel külön figyelmet. Az egyik a helyszín megjelölése – mivel bérelt szállásról van szó, a botránnyokozó nagy valószínűséggel nem kolozsvári illetőségű. A másik a látogatók státusához kapcsolódik – igen sok közöttük a katonaember. A katonaság jelenléte ugyanis evidens módon szintén gerjesztően hat a kicsapongásra „szakosodott” nők tevékenységére – és ez természetesen nemcsak Kolozsvárra vonatkozik. Az 1571–1572-ben lefolytatott dési erkölcsvizsgálaton a hegedűsnékhez hasonlókat az alábbi módon jellemzi egy tanú: „éjjel-nappal dongták a katonák”.³

A hegedűsnék viselt dolgairól rögzített tanúvallomások mellett, a lapszélre, igen eredeti módon felkerül néhány kolozsvári lator neve is, akik közül jó néhányan feltehetően az asszony szép számú „atyafiai, bátyjai”.⁴

A második hegedűsné 1573-ban tűnik fel a jegyzőkönyvek lapjain annak a rágalalmazási pernek a tanúvallomásaiban, amelyet a trombitás Demeter és felesége indít Hegedűs Jánosné ellen. A vonatkozó tanúvallomások valójában nem precízírozzák a muzsikaszó melletti dorbézolás tényét, itt sokkal inkább egyébről esik szó. A tanúk ugyanis emlékeztetnek a trombitás Demeter feleségének és Hegedűs Jánosnénak a „jó erkölcs nevében” egymást ócsároló szavaira, és idézik a trombitásné replikáját Hegedűsné őt minősítő szavaira, miszerint „nem adtak nekem kurvaságomért tafota szoknyát, mint valakinek”. A trombitásné több „szerény” megjegyzéséből és a tanúvallomások egyéb utalásaiból következtethető, hogy ez utóbbi Hegedűsné, bár nem oly zajosan és oly népes kompániával,

mint elődje, de nem zárkózott el maga sem attól, hogy alkalmasint örömet szerezzen másoknak.⁵

Ahhoz azonban, hogy érthetővé váljon e második hegedűsné erkölcsi felháborodása és a különböző minősítő jelzők használata, időben vissza kell térnünk 1570-be, Szabó János, illetve trombitás Demeter tanúinak a vallomásához. A pert Szabó János indítja a trombitás ellen, ez utóbbinak a feleségével folytatott, bűnös viszonya okán. Ez esetben a férj 44, a trombitás 30 tanújának a vallomásai-ból nem az eddigi megismert asszonyságok paráznaságaihoz hasonló, hanem egy őszintének tűnő, ám a társadalom értékrendje szerint bűnösnek ítélt szerelmi regény tárul elének. A trombitás és Szabóné regényét a továbbiakban ezeknek a vallomásoknak az összegezésével ismertetjük.⁶

A történet röviden így szól: egy román legény elszegődik a városhoz trombitásnak. Feladata, hogy a „toronyból” őrkdjék a város biztonsága felett, elsősorban azt kell jeleznie, ha tűzveszély fenyegeti a lakosságot; szintén feladatai közé tartozik, hogy trombitájával megjelenjék a menyegzőkön, ahol a muzsikát kell szolgáltatnia.⁸ A legénynek – amint az a továbbiakból kitűnik – feltételezhetően nemcsak jó tüdeje lehetett a trombitáláshoz, de egyéb megnyerő tulajdonságai is voltak. A trombitás Demeter „szállást tart fenn Szabó házában, és oda jár ebédre, vacsorára, mert asztalt tartott neki Szabó János”. Hogy volt-e ebben szerepe az asszonynak vagy sem, nem derül ki. Az egyik tanú úgy véli, hogy a Szabóék házában „egymással szóltanak is az asszonnyal, de ő nem tud, mit szóltak, ha volt hon Szabó János, ha pedig nem volt”. Még felhőtlen lehet a barátság, amikor Szabó János és felesége kétszer is meglátogatják a toronyban a trombitás Demetert, „hegedűs is volt, úgy laktak” – azaz ettek, ittak, mulatoztak. Újesztendőre Szabóné kis keszkenőt küld a trombitásnak, és az is neki. Előbbi aztán megfizet „a rá való költségéről és elköszönt tőle, Szabó János nem bocsátotta el, hanem azt mondta, hogy ugyan gazdálkodni akar neki”. A fellángolt szerelmet – talán főként az asszonyét – azonban nem lehet elfojtani. Szabó János feleségét és a trombitást a toronyba – ezúttal a tömlöcbe – juttatják a bizonyítási eljárás során elkezdődött tanúkihallgatások. (1573-ban erre utal a hegedűsné, amikor azzal ócsárolja az asszonyt, hogy „egybe kötötték őket [őt és a trombitást], úgy vitték be a toronyba”.⁹) A történet folytatásaként Szabóné a kihallgatások során az egyik tanúnak mintegy válaszként kijelenti: „jó testem vagyon, felvehetek még két vereséget uramtól”. Az egyik tanúi kérdésre, miszerint nem szánja-e a gyermekeit, Szabóné a szerelméről mint eleve elrendelésről beszél: „ha Isten arra végezte az én dolgomat, nem gondolok vele, arról az pelengér a kapu, mert én szívem szerent szeretem a trombitást”. A tanúk sorában ez alkalommal is megjelenik a kolozsvári (rágalmazási) perek egyik visszavisszatérő szereplője, András Kató – ezúttal mint Balogh Mihályné –, aki azt vallja, ő semmi „látott dolgot” nem tud Szabó Jánosnéról, viszont annál többet hallott róla.

A tömlöcbe azonban Szabónénak már rá kell döbbsennie arra – mint ahogyan ezt tudatosítja is magában –, hogy kora társadalmának egyik legsúlyosabban büntetett vétségét követte el, a halálbüntetéssel is sújtható nős paráznaságot. (Míg a nőtlen férfiakra-legényekre házasságtörés miatt legfennebb kisebb, megszegyenítő büntetéseket rónak ki, mint amilyen a megvesszőzés és/vagy a városból való kivezetés, addig például 1602-ben bírói ítélettel „másoknak példájokra és tanúságokra” egy házasságtörő asszonyt zsákba varratnak és vízbe vetetnek.¹⁰) A helyzetet felismerve a tömlöcbe már nemcsak a pelengérről be-

szél, hanem – megint csak egy tanú szerint – „a fogságban mondta Szabó Jánosné, kész halált szenvedni, minthogy Szabó Jánossal laknék”.

Az ítéletet nem ismerjük, mivel azonban Szabó Jánosné 1573-ban mint a trombitás Demeter felesége – azaz férjezett asszony – szerepel az év törvénykezelési jegyzőkönyvében, feltehetőleg ez esetben is az történt, ami a korabeli gyakorlatból következtethető. Mivel a trombitás Demeter törvényes házasságra kíván lépni a házasságtörő asszonnal, valószínűsíthetően a vétkeseket nyilvános bünbánatra, azaz eklézsiakövetésre ítélik, majd nyilvános közmegegyeztetést rónak rájuk (pellengér, botütés), és az asszony – aki házasságban követi el a bűncselekményt – a rá váró súlyosabb ítélet helyett az új házassága miatt kegyelemben részesül, azaz gráciás lesz. Már mint törvényes házások kerülnek Hegedűs Jánosék szomszédságába, ám úgy tűnik, a hegedűsné „erkölcsi érzékenységét” sérti ez a szomszédság a házasságtörő asszonnal. Végül a mindkét részről történő, állandósult gyalázkodás és ócsárolás vezet az 1573-as perhez,¹¹ amely során egy adott pillanatban a hegedűsné viselt dolgait is jól ismerő trombitás Demeter megfenyegeti a feleségét nyelvére vevő asszonyt, hogy megtapossa a sárban, Hegedűsné viszont a maga során szintén „választékos” stílusban fejti ki véleményét a trombitásnéról: „mindaddég ország kurvájának, gráciás kurvának mondom, ki jámbor urát elhatta és az oláh ebbel lakik, míglén nem bizonyítja, mit énfelőlem mondott akkor”. A „koreografált” mozdulatoktól kísért, „veretes” jelzőktől hemzsegő, egész szemantikai palettát kitöltő dialógus egyértelműen kifejezi Hegedűsné megvetését a „gráciás”, régebben házasságot tört asszonnal szemben. Az egyik tanú szerint „hegedűsné az farán felemeli szoknyáját és mond: ihon rágjátok kurvák az alfelemet, mégis elég marad benne, min üljek”.¹² A tanúvallomási jegyzőkönyvbe – mint általában – nem jegyzik be az ítéletet, így nem tudjuk, hogy a kolozsvári bíró miként ítélte e „jósomszédi” perpatvarban, így azt sem, hogy amennyiben a hegedűsnére ítéletet szabott, hát nyelve kitépése helyett mennyi nyelvváltsággal sújtja.

A harmadik hegedűsné neve nem azért került a törvénykezelési jegyzőkönyvek lapjaira, mert fentebb említett asszonytársaihoz hasonlóan testi örömöket „szolgált” vagy éppen érzelmei áldozatává válik, hanem mert a kor legsúlyosabbnak ítélt bűncselekménye, a boszorkányság, az ördöggel kötött szerződés miatt indított perben személye is feltűnik a tanúvallomásokban. (A korabeli perekben, de a társadalmi megítélésben is a boszorkány mivolt tételezése nemritkán kapcsolódik össze a másik, szintén kíméletlenül üldözött bűncselekménnyel, a paráznasággal.¹³)

1584-ben a város prokurátorai – ügyészei – boszorkányság vádjával fogják perbe Zöld Ambrusnét, akit végül is a kolozsvári bíró – bírótársával, a királybíróval – arra ítél, hogy „ilyen dolgaiért, vesztéseiért és bűbajos voltaért tűz legyen rajta”, máglyán végezzék ki. Az egyik tanú arról vall, hogy egy gyermek lábát Zöld Ambrusné kötözgette, gyógyítgatta, majd bizonyos Vargánét is „kúrált” – mindkettőjüket eredménytelenül. A szokásos civódásban ez alkalommal is feltűnik egy hegedűsné, az alábbi szövegekörnyezetben: „Az hegedűsné pedig fenyegetett háromszor is, és azt is mondta, hogy rá kell szorulnom. El annyera fizettem meg, azután is, hogy áll forint 45.”¹⁴ Mivel a tanúvallomásokban hegedűsnéről többé nem történik említés, értelemszerűen ő maga, Zöld Ambrusné az egyik fenyegetőző „boszorkány”, mivel előle rejtegetik a beteg gyermekeket, és őt nem engedik többé a közelébe.

A tanúvallomások azonban nem csupán a hangszereket hivatásszerűen megszólaltatók feleségeinek törvényszegéseiről szólnak. Esetenként más asszonyok

sem állnak ellent a – főképp a katonaság képében jelentkező – erős kísértésnek. A vigasságokon hegedűjét szívesen megszólaltató Gergely deák (Gregorius Literatus) felesége rágalmazási perében felvett tanúvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy az „erkölcsi példaképek” ugyanúgy viselkednek a katonákkal, mint a muzsikuskék. Gergely deákné esetében az egyik tanú azt vallja, hogy mikor a hegedülő Gergely és felesége, a már említett András Kató házában laktak, egy nemesember tartózkodott a deáknénál szálláson, „ura hon nem létében”, míg az „erkölcsös” András Kató ezért a tanúhoz sietett éjjel, mert „nem mert ott-hon háltni”. A két asszony nyelvelése hosszasan követhető, „az anyád is egy kurva”, illetve „katona fekte bestye kurva” fordulatokkal tarkítva, leánykori viselt dolgokat is bőven felidézve: „leánykorodban is rácok kurvája voltál, beste lélek kurva, és azért nem leszen gyermeked”.¹⁵ Úgy tűnik, a vonatkozó időszakot megelőző években a különböző színű fejedelmi darabontok mellett rác zsoldosokkal osztják meg örömeiket a kolozsvári bővérű asszonyok, a katonák sorában azonban a 16. század elején az előbbiek helyét a városbeliek által „ballon” névvel aposztrofált vallon zsoldosok foglalják el.

A hegedűszó kíséretével félrelépő kolozsvári asszonyok sorát a város boszorkánypereinek egyik szereplőjével, Borbálával, Kassai Kalmár Tamásnéval zárjuk. Őt a hírhedt városi prokurátor, Ígyártó György fogja perbe – boszorkányságért –, miután utóbbinak Rengő Annával folyó perében Borbála asszony Rengő Anna mellett tanúskodott. A kalmárkodó, országot járó asszony Kassáról kerül Kolozsvárra, ahova az árus emberek, fuvarozók révén híre is követi. „Boszorkánykodásához” ördöngös könyveket használ, a fáma szerint azonban már Kassán „ugyan híres volt”, mert „deákok, darabontok igen jártak hozzá, ott dőzsöltek, ittak, részegeskedtek”. „Boszorkánykodása” mellett ezt az életmódot folytatja Kolozsváron is, itt a Salam házában, az Óvár „szegeletén” lakik, ahol „hegedültek, dőzsöltek, táncoltak szállásán a mives legények, jöttek alá és fel házatól, a deákok azonképpen”. Az Óvár szegeletén egyébként már rangosabb társaság részesül a testi örömeiben, mint holmi katonák. Ezt a fertályt főképp a mives legények – akik közül később aztán a város tekintélyes-tehetős és tiszteletre méltó, amúgy „circumspectus” polgárai kerülnek ki – no meg a diákok kedvelik.¹⁶

Az utóbbi két hegedűsné esete példázza, hogy a boszorkányság és a paráznaság esetei közötti összefüggések nem csupán abban fedezhetők fel, hogy ezek erkölcsi bűncselekménynek bizonyulnak, hanem az elkövetők személyében is. Nemesyszer előfordul ugyanis, hogy az önmagukat a társadalom bevett rendjéből kívülállónak tekintő, a társadalomból pedig kirekesztett boszorkányok vagy paráznák nemcsak az egyik bűncselekmény-típushoz tartozó tényállást valószínűsítik meg, hanem egyidejűleg a boszorkányságát és a paráznaságát is.¹⁷ A boszorkányság okán perbe fogott Kassai Kalmár Tamásné elleni vallatások egyik kérdése is az, hogy a tanú „tudja-e parázna életét” a vádlottnak.¹⁸

Amint arról az előbbieken szó esett, ezekre az asszonyokra életvitelük miatt, „nős paráznaságért” akár halálos ítélet is kimondatik, ám a communitas hasonlóképpen súlyosan bünteti azt a férjet is, aki elnézi, „amit felesége mível”, vagy éppen cinkosságot vállal vele. Házasságtörési ügyben valójában azonban igen kevés ítélet maradt fenn. A tanúvallomások – mint bizonyítékok – némelykor nem is kerülnek a bírák elé. Előfordul az is, hogy bizonyos okok miatt – ilyen egyebek között a férj megbocsátása – a házasságtörő feleséget és bűntársát csupán vezeklés jellegű ítélet sújtja (az említett pellengérré állítás, megbotozás, eklézsiakövetés), van azonban adatunk arra vonatkozóan is, hogy például a vád

képviselőjét megvesztegetik, álljon el a paráznságért indítandó pertől, amint az a prokurátor Ígyártó György esetében történt 10 forint kifizetésével.¹⁹

A közölt esetek természetesen nem önmagukban állók, a korabeli élő társadalomból vett egy-egy metszetként többnyire jóval több adatot nyújtanak, szövevényesebb összefüggésekről árulkodnak, mint maga a bűncselekmény, amelyből fakadnak. Mint annyi más, a törvénykezési jegyzőkönyvek lapjain megőrződött ügy, egymagukban alkalmasak mélyebb vizsgálatra és arra, hogy egy-egy önálló tanulmány magvává váljanak.

A jegyzőkönyvi adatok ugyanakkor arról is tanúskodnak, hogy a közvetlenül látottakról/hallottakról valló tanúk mellett esetenként olyanok is felsorakoznak, akik harmadkézből hallott információkra hivatkoznak vallomásaikban, amelyekben a hát mögötti kibeszélés, a pletyka – a történelem legkorábbi időszakában megjelent és máig is mindent átható kommunikációs jelensége a maga terjedésével-gerjedésével-erjedésével – a valójában ártalmas volta ellenére is a vonatkozó korban még nem létező média helyett a társadalomban felbukkanó visszásságokra tereli a figyelmet.²⁰

A fenti írás a törvénykezési jegyzőkönyvek magánjogi pereinek mellőzésével a büntetőjogi perek egy csoportjából szemelgetett. Azokról az asszonyokról kívánt egyfajta vázlatot megrajzolni, akik nemcsak társadalmuk morális normarendszerét, de az írott törvényeket is megszegik; jelen esetben ők – egyértelműen a számbeli „kisebbséghez” tartozók – kerülnek e kolozsvári kishistória lapjaira. A communitas számszerűen jelentősebb része – nevesített vagy egyéb formában – nem tűnik fel az említett jegyzőkönyvek lapjain. Ők azok, akik nem pikáns „fegyvertényekkel” írják be a nevüket a történelembe, „csak” építik-gyarapítják a „polgárok republikáját”, úgyannyira, hogy a tárgyalt 16. században a város rendületlenül haladhat azon az úton, mely végül is oda vezet, hogy Kolozsvárból egyértelműen „Transsilvaniae civitas primaria” vagy „metropolis Transsilvaniae” válik.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Kovács Kiss Gyöngy: *A vigadó 16. századi Kolozsvár és a pajzán hegedűsnék*. Korunk 2010. október. 3–10.
2. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága Kolozsvár város levéltára (KvLt) Privilegia, 514. (A továbbiakban: Privilegia)
3. Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Buk–Kvár, 2004.² (A továbbiakban Kiss 2004) 195.
4. Privilegia 514; Kiss 1998. 195.
5. KvLt. Törvénykezési jegyzőkönyvek (A továbbiakban Tjk) II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
6. Tjk II/3. – régi jelzet III/2. – 20–38.
7. Az említett torony nem azonos az óvári toronnyal, a város tömlőcével. A trombitás őrhelye az északi városfalnak a Kurta Szappany utcától – ma Dávid Ferenc utca – keletre álló takácsok tornya volt.
8. Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Szerk. Szabó T. Attila. (A továbbiakban SZT) XIII. 398, 585; Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX század végéig*. Kvár, 1946. 109; Asztalos Lajos: *Kolozsvár*. Helynév- és településtörténeti adattár. Kvár, 2004. 475.
9. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
10. Tjk II/9. – régi jelzet – VI/1. – 126 b. – Vö. SZT IV 1272.
11. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
12. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74. – Vö. SZT V. 3.; XI 21.
13. Kiss 2004. 22.
14. Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkánypererek oklevéltára*. Bp., 1910. 68, 71.
15. Tjk II/4. – régi jelzet III/1. – 235–236.
16. Komáromy: i. m. 24.
17. Kiss 2004. 27.
18. Uo.
19. TJK II/7. – régi jelzet IV/1. – 588.
20. Kovács Kiss Gyöngy: *Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Kvár, 2008. 27–42.